

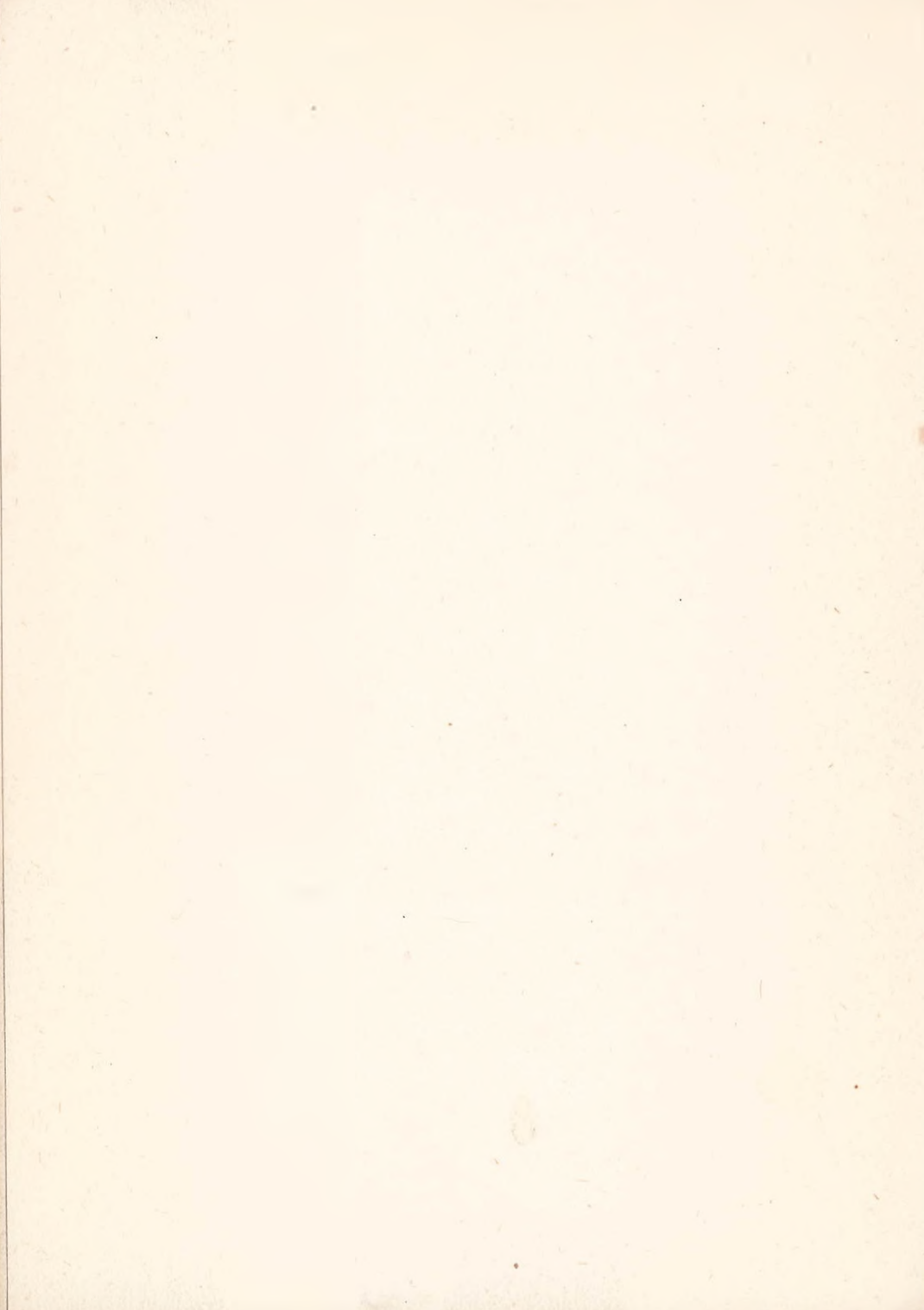
příloha

1

ústřední dům
lidové
umělecké
tvořivosti

Praha 1970

Textová příloha DIVADELNÍ VYCHOVY č. 1

J a n A m o s K o m e n s k ý

Š K O L A H R O U

Část VIII, akt 1.

Překlad a poznámky doc.dr.J. Červenka

Překládáno podle vydání Otakara Kádnera
obsaženého ve Vaškerých spisech J.A.Komenského
sv. 9, Brno 1913

Ústřední dům lidové umělecké tvořivosti Praha
1970

Š K O L A H R O U

Část VIII., akt 1.

pojednávající o záležitostech státu

Isai. 44. v. 6.

Apoc. 22. v. 13.

Toto praví Pán, král Izraele: Já jsem první a poslední, počátek
i konec všech věcí.

O s o b y :

1. Osoba prologu	15. Strategos, nejvyšší
velitel vojska
2. Král Ptolemaios	16. Hipparchos, jeho zástupce
3. Sokrates	17. Kurýr, zvěstující povstání
4. Platon	18. Jezdec, přinášející zprávu
o vypuknutí války
5. Eratosthenes	19. Pythanos, řečník
6. Apollonios	20. Vyjednavatel poslaný k ne-
příteli
7. Maršál	21. Pythanos, vyslanec povstalcům
8. Pokladník	22. Praporečník, přicházející
z tábora
9. Kancleř	23. Rolník uprchlíci před
10. Hofmistr	24. Řemeslník nepřitelem
11. Velitel palácové gardy	25. Voják přicházející z tábora
12. Stolník	26. Setník přicházející z bitvy
13. Číšník	27. Plukovník
14. Podkoní	

P r o l o g

Vážené obecnstvo!

Filosof Aristippos,¹⁾ když se ho kdosi tázal, čemu by se měli mladí lidé především učit, odpověděl: "Tomu, co jim bude prospěšné, až se z nich stanou muži. A řekl to jistě správně, protože se nemáme učit pro školu, nýbrž pro život; děti nebudou totiž vždycky dětmi, nýbrž stanou se z nich otcové rodin, státní úředníci a činitelé církve. A dnes uvidíte zde ve vaší škole naše dospívající hochy vystupovat v těch úlohách, které budou jednou zastávat jako muži. Vnější podoba toho, co vám zde budeme předvádět, je sice hravá a dětská, avšak obsah hry hravý a dětský není. Budou to věci, které nejsou k smíchu, nýbrž spíše k pláči: války, vraždění a prolévání krve, jimiž se lidské pokolení ničí, dále modloslužba, rouhání a pověry, kterými člověk, boží tvor, dráždí svého Tvůrce k hněvu. Avšak i přesto nechybí zde i útěcha, že nic se neděje bez vědomí boží prozřetelnosti, která nakonec všechno řídí k dobru, ke své slávě a k blahu zbožných lidí. Nejdříve zde ukážeme stát v době míru, jaký se z vůle boží rozvíjí pod vládou dobrých, zbožných a moudrých králů, knížat a úředníků, dále pak jakýsi obecný obraz pravého náboženství, jak je Bůh ustanovil a jak je uprostřed temnot náboženství cizích stále udržuje a chrání.

Jestliže jste kdy věnovali něčemu pozornost, ctihodní pánové, poslouvejte teď s napjatou myslí a modlete se přitom za mír a za zdar církve a vlasti, a prostě v hloubi srdce Boha, aby od nás odvrátil války a veškeré zlo.

J e d n á n í I.

V ý s t u p 1.

Oagby: Král Ptolemaios, Sokrates, Platon, Eratosthenes, Apollonios.²⁾

(Sedí u stolu, král s pokrytou hlavou, ostatní s nepokrytou.)

Ptolemaios: Mohu vám sloužit za příklad, přátelé, jak králové nejsou vždycky svými pány a jak bývají tak zavaleni a zaneprázdněni tíží vládních starostí, že nemohou si získat ani chvilku času pro sebe. Vidíte sami, že přestože jsem se rozhodl sledovat s vámi přehledku věcí v celé řadě od začátku až do konce, přece jsem nebyl s to pro záležitosti státu a kultu účastnit se předvádění věcí týkajících se mravů v obou jim věnovaných odílech. Nechci však, aby se poslední část, která zbývá a pojednává se v ní o správě státu a náboženském kultu, odbývala beze mne, protože mou povinností je zabývat se věcmi, které se týkají království, a prokazovat úctu králi králů. Proto jsem vás svolal, abychom především zde pojednali o vládě a způsobu vládnutí.

Sokrates: Je tomu vsutku tak, nejjasnější králi. Právě králové a knížata, kteří se ostatním lidem zdají být nejsvobodnější, bývají velmi často nejvíce spoutáni řetězy starostí. Odtud známý výrok Hieronův:³⁾ "Královská koruna, která září zlatem a drahokamy, oslňuje sice svým leskem zraky lidí, ale kdo by věděl, kolik chová uvnitř sebe tíže, nezvedl by ji, ani kdyby ležela na zemi." Proto někteří králové, znaveni tíží těchto břemen, velmi rádi odložili odznaky své moci, vrátili se k životu soukromníků a prohlásili, že nelze závidět štěstí králům, nýbrž prostým venkovským lidem.

Platon: Je zákonem přírody, aby výše postavení lidé konali větší věci a snášeli větší útrapy. A děje se to jistě božím dobrodiním, že lidé, kteří byli postaveni na vyšší místo, bývají obdařeni i většími silami, buď vlastními nebo vypůjčenými od jiných. Tvoji rádceové, králi, a jiní služebníci v tvém domě a ve veřejném životě jsou tvými rukama a nohama, tvými očima a ušima, jedním slovem, tvými nástroji. Těm ukládej práci a sám si ponech jen její řízení. Tak zbožného a moudrého krále všichni poslechnou na pouhý pokyn, tak jak to činíme i my. Přišli jsme sem přece na tvůj rozkaz, poroučej nám tedy, co je ti libo.

Ptolemaios: Mým zvykem není poroučet to, co by bylo libo jen mně, nýbrž svým souhlasem potvrdit to, co podle souhlasného mínění moudrých lidí zdá se být užitečné vykonat.

Eratosthenes: To je nejlepší znak nejlepšího krále, když upustí od známé zásady samovládců: "Tak chci, tak káží, namísto ohledů nastoupil vůle",⁴⁾ a užívá své moci, aniž by jí zneužíval. Tato tvá laskavá vanešnost, králi, činí tě nám o všem tvým poddaným hodným stejně lásky jako úcty.

Ptolemaios: Víím, že vládnu lidem a nikoliv němé tváří. Víím, že rozumná bytost dá se lépe vést rozumem než donucovat násilím. Víím, že strach skýtá špatnou ochranu pro delší dobu a že vláda se stává trvalejší, je-li podložena láskou. Přistupujme však již k tomu, proč jsme se sešli. Vyslov se, Apollonie (abys zde nevystupoval jen jako statista), jak myslíš, že máme postupovat při svých úvahách nejprve o státě a potom o náboženství.

Apollonios: Nejjasnější králi, moudře jsi uspořádal správu svého království, moudře jsi ustanovil úředníky, kteří zastávají jednotlivé funkce v jeho správě, maršála, kancléře, pokladníka a hofmistra, stejně i místodržitele, vládnuoucí v jednotlivých oblastech tvé říše, a úředníky, spravující provincie, vévody a knížata a konečně i vyslance, které vysíláš jinam. Myslím, že je třeba je sem zavolat, aby se poznalo, zda správně své povinnosti chápou a je vykonávají.

Ptolemaios (k ostatním): Co o tom soudíte?

Sokrates: Pokládám to za prospěšné.

Platon: Je to správné.

Eratosthenes: Bude to i příležitost leccos jim připomenout, nebe také zjistíme-li zde něco nepatřičného, provést nápravu.

Ptolemaios: Nuže, necht' vstoupí nejdříve dvorští úředníci. Ostatní pak necht' se povolají z míst svého působení.

Apollonios (vstáváje): Zařídím to.

V ý s t u p 2.

(Vstupují maršál, pokladník, kancléř, hofmistr, velitel palácové stráže, stelník, číšník a podkoní.⁵⁾ Všichni vzdají čest králi a postaví se okolo něho. Zároveň povstanou i členové královské rady.)

Ptolemaios: Rozhodl jsem se svolat své pomocníky v správě království, abych poznal, jak který je znalý povinností svého úřadu, a zároveň jak se všude tato správa provádí. Proto jsem povolal nejdříve vás, úředníky svého dvora, abychom si nejdříve všeobecně pohovořili o těchto věcech s vámi. Ty, maršále, kterého jsem ustanovil, aby bděl nad pokojem a pořádkem, řekni nám, co je království a čeho je třeba, aby bylo dobře spravováno.

Maršál: Buď dlouho živ, králi! Je spravedlivě, abys ty poroučel a my poslouchali. Královstvím se nazývá sdružení nebo společenství mnoha obcí a zemí pod jedinou hlavou za tím účelem, aby sjednocená síla mocněji mohla klást odpor těm, kteří by mohli způsobit rozklad. K tomu je třeba, aby se splnily tři podmínky, a to bez ohledu na to, je-li království dědičné, jako je tvé, králi, či volí-li se panovník: především aby území království bylo veliké, aby mohlo pojímat veliký počet obyvatel, dále aby vnitřní poměry byly náležitě uspořádány a konečně, aby byla pevná opora v zákonech. Mimo to je dobré, je-li země pod jedinou správou a oddělena od ostatních zemí hranicemi buď přirozenými, jako jsou moře, bažiny, pouště, hory nebo řeky, nebo umělými, čímž myslím záseky v lesích, pohraniční hrady nebo jiné opatření toho druhu. Jediní Číňané, pokud víme, oddělili se od rozsáhlého tatarského území zdí, dlouhou 400 leu⁶⁾ čili našich mil, obdivuhodným to dílem a právem počítaným mezi divy světa, neboť podle zpráv jsou tyto zdi 14 sáhů⁷⁾ vysoké a 7 sáhů silné.

Ptolemaios: Úžasná věc! Ale pokračuj!

Maršál: Uvnitř se království dělí na určitý počet knížectví nebo hrabství a na menší okresy. Území, kde někdo vládne neomezeně, je panství, kde má někdo jen správní pravomoc, nazývá se okresem nebo místodržitelstvím.⁸⁾ Země, která přijala poručení nebo byla podrobena ve válce a připojena k naší říši, dostává název provincie. Nechtě jsou tato území jakéhokoli druhu, jsou oddělena navzájem od sebe hranicemi, menší z nich požívají menších, větší větších výsad, největších však království samo nebo přední mužové, posuzovaní jako celek. Je-li totiž stát skutečně státem, je třeba, aby měl svobodné stavy čili třídy, spojené navzájem poutem zákonů a ustanovení, mající pod sebou lid, jemuž by vládli, nad sebou pak krále, jehož by poslouchali nebo královnu. Mezi stavy se počítají svobodná města, šlechta, baroni a hrabata, stejně jako knížata, markrabí a vévodové. Tito poslední jsou jaksi králi v malém a mají pod sebou ve svých hrabstvích, markrabstvích a vévodstvích zase sobě podřízené vládcy, barony a rytíře, držitele panství, baronátů, hradů nebo dvorů, ať jich již nabyli koupí nebo dědictvím, či jako vasalové udělením jich jim v léno. Hlavou jich všech je posléze král, ať už nabyl své moci dědičně (tam, kde platí zákon posloupnosti v určitém rodu, takže nastupuje na trůn prvorozený syn), či byl zvolen svobodnou volbou stavů, když se královský trůn uprázdnil, který po svém povolání a korunovací přijímá přísahu poddaných. V době před nastoupením nového krále spravuje stát správce říše. Potom nový král podnikne cestu po provinciích a potvrzuje nebo nově ustanovuje říšské úřední-

ky. Po svém návratu usadí se ve svém sídelním městě (zpravidla hlavním městě říše), vysílá kamkoli je třeba své náměstky, místodržitele a jiné úředníky. K cizím panovníkům posílá vyslance, které opatří vlastnoručně psanými listinami. Ti vykonávají úkoly jim svěřené a tajemství svého poslání nesmějí hned tak někomu prozradit.

Ptolemaios: To již stačí o rozdělení lidí do tříd a stavů. Protože však nervem státní správy jsou peníze, promluv teď ty, pokladník, o státních příjmech.

Pokladník: Ve všech státech světa je obecně přijatou zvyklostí, že lidé nejen poslouchá svou vrchnost, nýbrž že poskytuje i prostředky, z nichž se vyšší stavy vydrží, jednak že jim na jejich pokyn slouží prací jak svých vlastních sil, tak svých domácích zvířat, jednak že jim odvádí dávky, daně a cla a někdy platí i daň z hlavy.⁹⁾

Ptolemaios: V čem se od sebe liší tyto čtyři druhy poplatků? Co jsou to dávky, daně, cla a daň z hlavy?

Pokladník: Dávka je pravidelný, každoročně odváděný poplatek, ať ve výtežcích jejich práce, či přímo v penězích. Clo se platí za zboží, které se do státu dováží nebo se z něho vyváží, kromě toho i na některých místech uvnitř státu, jako u mostů nebo jiných přechodů. Daň se však ustanovuje mimořádně, když nějaká naléhavá nutnost vyžaduje větších nákladů. V tom případě se majetky zámožnějších občanů podrobují přísnějšímu odhadu a vyžaduje se z nich buď setina nebo padesátina, někdy desetina a někdy dokonce i pětina v prospěch státní pokladny, nebo se také předpíše nějaká povinná dávka při prodeji nebo nákupu poživatin, např. vína, piva a masa. Konečné daň z hlavy je poplatek, který se musí zaplatit za každého občana, včetně dětí, čeledí a žebráků. Ten se však obyčejně vyžaduje jen v případech největší nouze a také jen tehdy se má tak činit, protože dobrý pastýř své obce sice stříhá, ale neře z nich kůži. Kéž by bylo dopráno všem, kteří vládou, vládnout podle tvého příkladu, nejdobrotivější králi, tak aby poddaní mohli být poslušni z lásky, bez nářků a donucování. Ty totiž nedovoluješ, aby pro službu svému pánu chudli a aby byli vyssáváni daněmi, naopak oblažuješ je spíše odměnami a dary, předobry otce vlasti.

Ptolemaios: Záležitosti lidské třeba spravovat nikoliv po způsobu Kyklopů,¹⁰⁾ nýbrž po způsobu lidí. Jen opovrženíhodný samovládce své poddané sužuje, trýzní a mučí. A co ty? Nedovoluješ finančním úředníkům, účetním, nájemcům státních důchodů a výběřcům cel a daní, aby vymáhali neoprávněné poplatky, nebo přimhujuješ nad tím oko?

Pokladník: Někdy sice přicházejí ke mně stížnosti na některé tyto loupeživé harpyje,¹¹⁾ ale kéž se nikdy nestane, abych vědomě a dobrovolně strpěl špatné vykonavatele tvé dobroty. Zpravidla jsou hned zbaveni svého úřadu nebo i potrestáni.

Ptolemaios: Přeji si, aby se dělo tak vždycky. A co nám teď řekneš ty, kancléři?

Kancléř: Z tvé vůle, králi, byl jsem ustanoven za rozhodčího v záležitostech, které se předkládají tvé vznešenosti, dále za správce tvé pečeti a archivu, který spravují spolu se sobě přidělenými tajemníky a příručními. Povinností mého úřadu i mého svědomí je neučinit nic, ani v osobním styku, ani v úředním bez tvého vědomí a bez tvého příkazu. Když se na královský rozkaz svolá vyšší i nižší šlechta a přední mužové měst a konají se sněmy, na nichž se projednávají záležitosti, týkající se celého království, kde mají kvůli pořádku jedni před druhými přednost v hlasovacím právu, třeba mi dbát o to, aby nevznikly zde zmatky a nerušil se průběh jednání, aby se nepřipustil k hlasování pro nebo proti někdo, kdo k tomu není oprávněn, ať již se má zavést nový zákon nebo zrušit starý, ať už se má razit nová mince, nebo uzavřít smlouva se sousedy, nebo rozhodnout se k válce, či ať už je třeba uvažovat o kterékoli věci toho druhu, jak je okolností s sebou přináší.

Ptolemaios: Kde je mnoho lidí, tam dochází i k zmatkům. Nebyl by snad lepší absolutistický způsob vlády, totiž aby král po poradě s nejlepšími z občanů raději sám zařizoval to, co přináší blaho lidu, než aby se mařil čas, jehož by se mělo spíš užít k činu, rozvlekým jednáním a uvažováním, jak třeba učinit to nebo ono?

Kancléř: Je pravda, nejlepší králi, že tam, kde je množství, dochází k zmatkům, není-li ovšem množství uvedeno v jednotu. A to právě se stává v zákonité podobě vlády, jako je naše, kde sice mnozí uvažují a vyslovují své mínění, avšak ty, náš králi a naše hlavo, činíš sám nakonec závěry. Vládnout absolutisticky a nerozplytovat se názory mnohých přispívá sice k rychlému jednání, vyslechnout však názory mnohých a volit z nich to nejlepší, přispívá k větší bezpečnosti. Králové králů, kteří se nazývají monarchy, vládnou sami téměř neomezeně, ačkoli císařové římské si zpravidla vybírali spoluvládce. Avšak i tito ukvapenými rozhodnutími mohli nejen zničit své říše, nýbrž i sebe samy uvrhnout do záhuby.

Ptolemaios: Tak tomu je. Co má míru, má i trvání. Kéž tedy trvá i naše na míře založená vláda, v níž se vyvažuje moc panovníka a moc šlechty.
- Hofmistře, pověz nám teď ty o svých povinnostech.

Hofmistr: Jsem správcem královského dvora a mám dohled nad všemi úkony. Jsem představeným čeledi panovníkovy a dbám o to, aby komorníci a sluhové a vůbec každý ze všeho dvorního personálu byl vždycky v pořádku na svém místě a náležitě se choval. Přijdou-li vyslanci cizích národů, kteří mají být panovníkem přijati, nebo koná-li se jakákoli jiná dvorní slavnost, je mou povinností dbát o to, aby se král objevil v úpravě odpovídající jeho vznešenosti, aby seděl na trůně ze slonoviny, aby byl oděn v slavnostní královský oděv, měl na hlavě korunu a byl obklopen četnými dvorními hodnostáři.

Ptolemaios: A co povíš ty, veliteli palácové stráže?

Velitel palácové stráže: Jsem představeným těch, kteří chrání, králi, tvůj život a tvou vznešenou osobnost, totiž tělesné stráže, které je svěřena tvá ochrana, vůdce tvých průvodů a tvé družiny.

Ptolemaios: A jak ty hodnotíš svůj úkol?

Velitel palácové stráže: Tvůj příklad, králi, mě naučil, že ve skutečnosti nechrání panovníka ani natolik jeho tělesná stráž, stejně jako ho nečiní tak bohatým příjmy státní pokladny nebo nahromaděné poklady, jako láska jeho poddaných. Nicméně však je důležité pro královskou vznešenost, aby panovnický dvůr nepostrádal skvělého vojenského sboru.

Ptolemaios: A co nám řeknete vy ostatní?

Stolník: Mně, stolníkovi, připadá péče o královský stůl, aby byl skvěle prostřen a přicházela na něj výborná a zdravá jídla.

Číšník: Mým úkolem jako číšníka je starat se o nápoje, aby náš král a pán dostával vždycky k pití jen nejlepší nápoje z nejčistších pohárů ze zlata a křišťálu a z konvic drahokamy zdobených.

Podkoní: Mně přísluší péče o královskou stáj, aby koně byli dobře živeni a čištění a každodenně se cvičili v umělých krocích na jízdárně. Dále mám pod svým dohledem koňské postroje a ozdoby všeho druhu.

Ptolemaios: Všichni, kteří pečlivě plníte svěřené vám úkoly, zasloužíte si chválu. Váš dosti již o tom. Velitel stráže, běž se podívat, zda přišli již vůdcové vojska.

(Velitel stráže jde. Aby mezitím nebylo ticho, promluví jeden z členů rady.)

Eratosthenes: S tvým dovolením, nejjaasnější králi, (obrátil se k hofmistrovi). Hofmistře, mám ještě jednu otázku. Udržel se ještě i nyní u vás zvyk, aby v části paláce vyhražené ženám byly eunuchové?

Hofmistr: Ten časem již zanikl.

Eratosthenes: To je zcela správné. Jak je to nevkusné, aby byl strážcem cudnosti žen muž mužství zbavený. Kéž by rovněž tak zmizeli i dvorní šaškové, příživníci, šarlatáni a pomluvači, tyto přílepký panovnických dvorů!

V ý s t u p 3.

(Stratégos,¹²⁾ nejvyšší velitel vojska, Hipparchos, jeho zástupce.
Později kurýr, zvěstující povstání, a jezdec, ohlašující válku).

Stratégos: Buď zdrav, náš pane a králi

Hipparchos: Buď zdrav!

Ptolemaios: Buďte zdraví i vy, strážcové veřejného klidu! Dal jsem vás zavolat, protože když všechno v našem království popořádku přehlédneme, nemohli jsme opomenout ani vás, kteří zajišťujete nám a našim poddaným pokojný život. Apollonie, promluv s těmito našimi přáteli o záležitostech míru a války.

Apollonios: Podle tvého rozkazu, králi. (obrábí se k nim).
Přátelé, zda stavem, jehož třeba si nejvíce přát, není mír?

Stratégos: Mír je ze všeho, co bylo člověku dopřáno poznat: to nejlepší. Mír má větší cenu než nesčetný počet triumfů, praví básník.¹³⁾ A rovněž se ale velmi často stává, že mír možno uhájit jen silou zbraní, že meč jen mečem dá se udržet v pochvě, a že válka do země vnesená dá se jen válkou vypudit. Stává se totiž, že sousední národy vyvolají spor a vtrhnou z pohraničního území do naší země, rovněž se také stává, že mocní mužové, zápasící mezi sebou o přednost, zapletou své národy do války. Také se někdy stane, že i uvnitř země vypuknou nepokoje, které nelze zdolat jinak než násilím, např. chtějí-li výše postavení po způsobu samovládců uvrhnout níže postavené ve jho otroctví, ale tito se rozhodnou zápasit o svou svobodu nebo přejít k jinému pánu. Posléze jestliže panovační buřiči z osobní ctižádosti nebo pod nějakou jinou záminkou tajně rozešívají semeno spiknutí a snaží se vyvolat povstání, zmatky, vzpoury a odboje, a tím vnitřní války.

Apollonios: Ale přece se nesmí opomenout žádný pokus ani doma, ani v zahraničním styku, aby se předešlo válce. Je třeba vyjednávat se sousedy a stále znovu obnovovat smlouvy. Uvnitř státu musí být občané podrobeni rovnému právu a nesmí se trpět porušování práva vůči nikomu. Především třeba dávat pozor na lidi neklidné, kteří jsou náchylni pokoušet se o převraty a dovedou chytře cokoli předstírat, a postarat se o to, aby nemohli své záměry ničím zastírat.

Hipparchos: Můj pane, je snadnější rozprávět o těchto věcech filosofické úvahy, než skutečně udržet národy v stálém míru. Duch lidský je totiž neklidný, touží po změnách a dobře se vyzná v různých způsobech lati.

Eratosthenes: Všem u lze předejít rozumnou bdělostí.

Strategos: Nevím, pánové, jak dlouho my, kteří si teď myslíme, že žijeme v míru, budeme se těšit této domněnce. Usuzuji totiž z velmi zřejmých známek, že jedna z tvých provincií, králi, se chystá k povstání. Rovněž se mi doneslo, zatím sice ne jako obecně rozšířené mínění, nýbrž v podobě jakýchsi šeptaných zpráv, že náš soused, syrský král, připravuje vojsko, a to proti tobě. Vyslal jsem na obě strany obezřelé vyzvědače, jichž návrat očekávám každou hodinu.

(Zatímco toto říká, přiběhne kurýr, bez dechu spěchem, a odevzdává Strategovi dopis).

Kurýr: Pane, poručil jsi mi, abych běžel co nejrychleji. Hleď, v potu se téměř rozplývám.

Strategos (zatímco rozpečetuje dopis): Nejjasnější králi, udržuji všude v podezřelých zemích spojení s dobrými, tobě a říši věrně oddanými muži. Od jednoho z nich dostávám právě zde tento dopis. (Otevře jej a hlasitě čte). Podezření nebylo bez důvodu. Tajné plotichy se stávají zjevnými. Začíná se opravovat opevnění, shromažďují se zbraně, začíná se sbírat vojsko. Zatím sice ještě tajně, ale je to zcela jisté.

Ptolemaios: Jaká je to novinka?

Hipparchos: Nyní je třeba rady, páni filosofové. (Zatímco oni mlčí, přispěchá jiný posel, vypadající jako jezdec, který právě seskočil s koně, pozdraví krále a mluví:)

Jezdec: Syrský král sbírá ohromné vojsko a svolává od sousedů se všech stran pomocné sbory, aby ti, králi, vypověděl válku.

Ptolemaios: Odkud víš, že se tyto válečné síly sbírají proti nám? My jsme přece nezavdali k tomu žádnou příčinu!

Jezdec: Mluví se všude o tom, zcela veřejně.

Eratosthenes: Je to válečná lest. Syrský král předstírá, že někam potáhne, a zatím se pak obrátí jinam.

Hipparchos: Nepříteli nelze nikdy věřit.

Strategos: Nikoho nelze snadněji porazit než toho, kdo si nepřipouští žádné obavy.

Platon: Je moudré více se bát než doufat.

Ptolemaios: Rychle tedy raďte! Vidím, že prodlévat je nebezpečné.

Sokrates: Jak vidím, stojí proti tobě dva nepřátelé, králi. Bude těžko bojovat proti oběma. Třeba je rozdělit. Pošli co nejrychleji k poddaným, kteří se vzbouřili, nabídní jim smír, slib jim svou milost a ujisti je, že plně uspokojíš jejich požadavky, nechť jsou jejich stížnosti již jakékoli, především ty, kteří jsou známi jako hlavy tohoto povstání. Odvrátíš-li je od zlých záměrů, zvítězíš. K vnějšímu nepříteli pošli však svého vyjednavatele, který by žádal o mír, nikoliv tím, že by se doprošoval, nýbrž tím,

že vytkne, že byla bez příčiny hanebným způsobem porušena smlouva, a bude-li třeba uzavřít novou smlouvu, nabídne se k vyjednávání o spravedlivých podmínkách.

Strategos: Tento způsob jednání nás zničí, budeme-li předkládat nepříteli jen lichotivá slova a nenaženeme-li mu zároveň i strach.

Ptolemaios: Co tedy myslíš, že by se mělo udělat, když k válce nejsme připraveni a jsme slabší než nepřítel?

Apollonios: Je marné se hněvat, není-li síly.

Strategos (k Apolloniovi): A marná je důvěra v smířlivost nepřítele. (obráť se ke králi) Nejjasnější králi, pohybujeme se na ostří nože a vymýšlíme si průtahy k naší záhubě. Propusť nás, abychom mohli shromáždit co největší množství vojska a zabránit nepřátelskému vpádu. Doma však je nutno zaopatřit se válečnými potřebami, pokud je nejvíce možno, vojskem, zásobami a zbraněmi. Protože tato opatření si vyžadují velikého nákladu a není času, aby se poplatky vymáhaly od lidu, dej otevřít své pokladnice, své sýpky, své zbrojnice, a to rychle, rychle, rychle! A pojďme teď bez prodlení shromažďovat ozbrojené sbory se všech stran. A vy se zde o všem poraďte a všechno zařiďte. Vypravte vyslance k povstalcům, vyjednavaatele k nepříteli, verbíře k sousedním spojencům, aby sebrali co nejvíce pomocných vojsk.

Ptolemaios: Budiž! Jdáte a jednejte rázně a statečně! Ty, pokladníku, vydej jim tolik peněz, kolik je třeba.

(Důstojníci odcházejí a pokladník s nimi).

V ý s t u p 4.

Pythanos, vyjednavatel.

Ptolemaios: Jdi kanceléři, a rychle napiš spojeneckým národům, králům, knížatům a svobodným městům, a až tví tajemníci dopisy opíší, rozešli je po rychlých poslech. Oznam jim o válečné pohromě, která nám hrozí, a žádej na základě spojenecké smlouvy o pomocná vojska.

Kancelář: Jak jsi řekl, tak se stane (odejde).

Ptolemaios: A ty, Platone, mistrě ve výmluvnosti, jemuž se dobré nápady rodí takřka pod rukou, vydej se hned na cestu k těm mým poddaným, kteří se chystají, nevím z jakých důvodů, ode mne odpadnout. Přemlouvěj je co nejúčinněji, aby přišli k rozumu. Skládám v tebe velikou naději.

Platon: Nemohu ti nic odepřít králi. Učiním nakolik budu s to, budou-li chtít mě vyslechnout. Ale přál bych si, abych měl s sebou některého z tvých státníků.

Ptolemaios: Ať zavolají Pythana! Ten je mi věrný, je horlivý a je rovněž i dobrým řečníkem. Ty, hofmistře, postarej se o vůz, aby mohli cestovat co nejrychleji, a vyber jim spolehlivé lidi za průvodce.

Hofmistr: Obstarám to.

(Rychle odejdou. Brzy na to přijde Pythanos a přidruží se k ostatním. Hofmistr mu něco šeptá do ucha, vezme ho za ruku a odvádí ho).

Velitel palácové stráže: V tvém průvodu, králi, je odvážný a velmi nadaný mladý muž, který se výborně hodí pro tento úkol. Podívej se, zde je! Zavolal jsem ho, hned když jsem zaslechl, že se o tomto poselství mluví.

Ptolemaios: Mladý muži, odvážíš se jít k nepříteli, abys mu odevzdal tento můj list a vyřídil, co ti uložím?

Vyjednavatel: Nemám strach z nepřitele. Jen rozkaž, králi, cokoli se ti líbí, a já to vykonám.

Ptolemaios: Sokrate a Eratosthene, jděte s ním rychle do mé pracovny, spolu s kancléřem ho vypravte na cestu a opatřte ho dopisem i penězi.

Sokrates a Eratosthenes (odcházejí).

Ptolemaios (k ostatním): A vy jděte též!

(Všichni odcházejí.)

V ý s t u p 5.

(Král sám. Přechází sem a tam, zabrán ve své myšlenky. Konečně se zastaví).

Ptolemaios: A tohle že jsou rozkoše králů? Po tak dlouhé době klidu tak náhle se strhne tak veliká bouře, aniž by kdo to očekával. Jak vidím, celý můj národ tone v úzkostech a já se bojím o jeho osud. Avšak důvěra v dobrou věc dodává mi mysl, že tak veliká proradnost dojde odplaty. Nejvyšší soudce, shlédni na nás! Avšak i já musím tak jednat, aby můj národ poznal, že jsem hotov pro právo a pro své poddané položit život. Dobrý kormidelník se pozná za bouře. Nyní je všechno zařízeno, co bylo lze učinit za tak náhle vzniklého poplachu. Odmítne-li krutý nepřítel vyrovnání v míru, odeberu se sám do svého tábora a budu se účastnit válečné výpravy, aby mne měli mí poddaní stále na očích a bojovali s větší udatností. Kéž by se však již vrátili někteří z vyslanců, abych se dověděl, co se děje.

V ý s t u p 6.

(Ptolemaios, vyjednavatel, členové rady, Platon, Pythanos.)

Ptolemaios (k vyjednavateli): Buď pozdraven, dobrý posle! Co přinášíš dobrého?

Vyjednavatel: Dobrého nic. Nepustili mě ani tak daleko, abych nepříteli viděl. Sotva jsem se totiž dostal za hranice tvé říše, setkal jsem se s četou jezdců. Vyptávali se mne, kdo jsem a co chci, a potom mě poslali zpět. Mezi nimi byl i zvláštní, k tomu účelu určený hlasatel,¹⁴⁾ který na samé hranici vyhlásil proti tobě válku. Dobře to slyšely i tvé vojenské sbory, které leží v horských průsmycích a brání nepříteli vstup do země.

Ptolemaios: A kde asi je nepřátelské vojsko?

Vyjednavatel: Mluvili o tom, že již přichází a že je už blízko.

Ptolemaios: Zavolej mi Sokrata a Eratosthena! Rovněž i kancléře a ostatní členy nejvyšší rady.

(Vyjednavatel odběhne. Členové rady vstupují, kancléř a odpověďmi spojenců).

Ptolemaios: Hrozí nám nebezpečí přátelů. Nepřítel se blíží a naše vojsko není ještě připraveno. Nevíme, jak se vede Platonovi u povstalců. Stejně nic nevíme o nějakých pomocných sborech.

Kancléř: Kurýři jsou již zpět. U spojenců je všechno v pořádku, jejich pomocná vojska budou zde co nejdříve. Pomocných sborů bude dost. Jen aby se podařilo zadržet nepřítel, než se naši shromáždí.

Eratosthenes: Hle, Platon a Pythanos se již vracejí!

Platon: Buď zdrav, šťastný králi! Všechno, co se podnikne ve jménu tvém, se zdaří. Vypravuj, Pythane, o průběhu jednání!

Pythanos: Přišli jsme k povstalcům a při prvním setkání jsme zjistili, že jsou zatvrzelí a útoční, ale přece úcta před tvou vznešeností, jejíž očividné důkazy jsme jim předložili, způsobila, že se umírnili a upustili od své vzpurnosti. Potom si začali stěžovat na nějaké urážky a křivdy, které jim způsobil tvůj dvůr. My jsme jim však názorně vylicili tvou spravedlnost, kterou zná celý svět a která chrání vždycky nevinné, a dosáhli jsme pak toho, že uznali svůj omyl a pokládají nyní za svou vlastní vinu, že nedovedli náležitě užívat tvé dobroty. Prosí, abys jim jejich vinu odpustil, a znovu se podrobují tvé vládě. Nyní již shromáždili své ozbrojené sbory, připojí se teď k tvému vojsku a jsou hotovi nasadit pro tebe v boji své životy.

Ptolemaios: Výborně jste splnili svůj úkol zdatných a moudrých vyjednavatelů. Co však dělá naše vojsko? Pošleme k nim, aby jednali obezřele, dokud se naše hlavní vojenská síla neshromáždí.

V ý s t u p 7.

(Praporečník, přicházející z tábora, vstoupí a hned začne mluvit.)

Praporečník: Naš vrchní velitel Strategos mě poslal k tobě, králi, abych ti podal zprávu o úspěších našeho vojska, kterých až dosud dosáhlo. Hned potom, když od tebe odešel, rozeslal v největší rychlosti verbíře, aby shromáždili ty, kteří by chtěli nastoupit vojenskou službu, najali je a dali jim zálohu na žold. Ty pak odvedl do oněch podhorských krajín, odkud bylo třeba se obávat vpádu nepřítele, podrobil jednoho každého z nich prohlídce, zavázal vojenskou přísahou a najal do vojenské služby. Potom jim vydal výzbroj, některým lehkou, jiným těžkou, aby mohli bránit jak sebe, tak i odvážně útočit na nepřítele. Na ochranu hlavy dal jim prilbu, na zakrytí hrudi kovový pancíř (obrnence opatřil brněním po celém těle), do levé ruky dal každému kovový nebo koží potažený štít, do pravé kopí. Konečně dal každému opásat se mečem nebo zavěsit si jej na opasek, aby jej mohl snadněji vytasit z pochvy a zase zpět zarazit až po jílec. Pak rozdělil vojsko¹⁵⁾ na prapory a pluky, jezdce uspořádal do čet, pěšáky do praporů, jednotlivým skupinám desíti vojáků postavil v čelo desátníky, v čelo setnin setníky, oddílům čítajícím tisíc mužů plukovníky, a každému z nich přidal jeho poručíka a praporečníka. Vojáky způsobilé bojovat na koni i pěšky a dobrovolníky přidělil jednak k jízdě, jednak k pěchotě. Nováčky promislil mezi starší vojáky, vojáky nezařazené do určitých skupin a záškodníky přidělil k pomocným a služebným pracem. Když to všechno bylo tak uspořádáno, vydali jsme se co nejrychleji na pochod. Napřed jsme poslali měřiče, který by vyměřil prostor pro tábor na takovém místě, které by bylo co nejpříhodnější pro zásobování se jak obilím tak pící, stejně jako pro dovoz vody a dříví. Tam jsme si postavili stany a upevnili je kůly, a aby byl tábor zabezpečen proti vpádům, obklíčili jsme jej kol dokola náspy. Na určitých místech jsme postavili hlídky, aby nikde nemohl znenadání přijít nepřátelský oddíl a nás pro naši neobezřelost zahubit, a velitel stráží dostává každodenně heslo, aby se naši vojáci podle něho poznávali. Rovněž vysíláme vyzvědače a zvědy, kteří by pozorovali činnost nepřátel, a po návratu sdělovali, co viděli a slyšeli. Rovněž podnikáme výpady v celých oddílech, abychom bránili plnění záškodníků, kteří se všude vyskytují. Až dosud se všechno dařilo tak, nejjasnější králi, že můžeš soudit, že je všechno v bezpečí. Potřebujeme však radu. Poněvadž nepřítel nemohl dosud proniknout horskými soutěskami a zdržuje se stále ještě na druhé straně pohoří, co máme dělat? Máme se vyřítit na nepřítele, byla-li by naděje, že neočekávaným útokem bylo by mu lze způsobit porážku, nebo máme vyčkat, až přijdou pomocná vojska? Nejsou totiž již daleko.

Ptolemaios: Tak tedy je zatím všechno v pořádku?

Praporečník: Nejinak, než jsem ti právě řekl.

Ptolemaios (k rádčům): Co mi tedy radíte? Mám se odebrat do tábora?

Platon: Poslyš mě, králi! Kdyby byl tvůj vrchní velitel vojska buď nezkušený nebo liknavý, nebo kdyby mu nebylo možno důvěřovat, rozhodně bych ti radil, abys nesvěřoval svou záchranu a záchranu svého království nikomu jinému než sobě samému. Poněvadž však máš to štěstí, že tam máš tak rázného, neúnavného, ve všem tak obezřelého a nadto tobě zcela oddaného vojevůdce Stratega, myslím, že bude lépe, když zůstaneš doma, jednak aby ses zbytečně neunavoval, jednak abys mu jeho plány neuváděl ve zmatek, protože je možné, že by z úcty k tobě nepostupoval tak rázně a odhodlaně, jako to bude činit, uvidí-li, že veškerá naděje na vítězství závisí jedině od jeho bdělosti.

Sokrates: Šetři se, králi, a není-li to nutno, nevydávej se všanc nejistému osudu.

Eratosthenes: To ti radíme všichni jednomyslně.

Apollonios: Zachovej se lepším časům, králi. Činy zběsilosti válečné nechť konají jiní.

Sokrates (k praporečníkovi): Vrať se, příteli, k svému vůdci a řekni mu, že my všichni svěřujeme blaho vlasti jeho bdělosti. Ať je vskutku mužem a nechť jedná rázně, avšak ať nic nepodniká, dokud všechny válečné síly nejsou shromážděny, a nechť nesvádí boj, leč tehdy, bude-li k tomu buď krajní nutností donucen, nebo tehdy, naskytne-li se k tomu zvlášť výhodná příležitost a bude-li si zcela jist vítězstvím.

Praporečník: Spolehlivě to vyřídím. (odejde)

V ý s t u p 8.

(Rolník, jako na útěku, vběhne na jeviště a nařiká)

Rolník: Běda mně ubohému! Kam se mám obrátit? Kam mám utéct? Nepřítel prolomil záseky a rozlil se jako potopa po naší zemi a pustoší všechno ohněm a mečem. Běda, běda! Celá má rodina byla vyvražděna, já jediný jsem unikl. Běda!

Ptolemaios: Slyšeli jste to? Hle, to je ovocě naší bezstarostnosti (spíná ruce).

Řemeslník (zbrocený krví, asi raněný, těž přiběhne bez dechu): Nešťastná vlasti, již hyneš! Nešťastní obránci vlasti, kde jste? Proč nebráníte vlast? Nepřítel bezstarostně řádí, zakládá všude požáry a nelítostně vraždí.

Ptolemaios: Běda, jaké to barbarství!

Voják (přiběhne z tábora ke králi): Můj velitel mě posílá k tobě, králi, aby ses neobával, dojdou-li ti nějaké neblahé zvěsti. Nepřítel prorazil, začal běsnit, ale naše vojska se již chystají ho zkrotit. Zkrátka obdržíš radostnější zprávy.

Ptolemaios: Kéž by byly radostnější! Štěstí ve válce je kolísavé.

Sokrates: Důvěruj, králi! Na naší straně je právo. Zvítězíme.

Apollonios:

Láme i pozvedá vojína sílu příčina boje,
není-li právo za ní, stud mu pak vyrazí zbraň,¹⁶⁾
nemá-li stud, tak Bůh ho pak ztrestá, jenž křivdy je mstitel.

V ý s t u p 9.

(Setník, který přichází z boje.)

Setník: Ať žije král, vítězný triumfátor!

Ptolemaios: Odkud přicházíš, dobrý muži?

Setník: Přimo z boje.

Ptolemaios: Tedy již došlo k boji? S jakým výsledkem?

Setník: Nepřítel je poražen. Tvoji vojáci dobyli vítězství.

Ptolemaios (zvedne oči i ruce k nebi): Mluvíš pravdu?

Setník: Ryzí pravdu. Tyto mé oči všechno viděly, tyto mé ruce pobíjely a zajímaly nepřitele a spolu s ostatními dobyly vítězství.

Ptolemaios: Vypravuj nám tedy, prosím, o průběhu boje.

Setník: Za tím účelem byl jsem vyslán od svého vojevůdce k tvé vznešenosti a podle pravdy vypovím všechno, jak se co stalo. Když rozběsněný nepřítel pronikl k nám na místě, kde jsme toho nečekali, a začal na nás zuřivě dorážet, vytrhli jsme proti němu posílení pomocnými vojsky, která se zatím shromáždila se všech stran. Jakmile to nepřátelé zpozorovali, soustředili své sbory dohromady a uspořádali se do čtvercového šiku, my pak do šiku klínovitého. Naše pěšota se umístila ve středu, jízda se rozjela na křídla, zatímco náš velitel objížděl okolo a všechny vybízel ke statečnosti. Tu za víření bubnů a za hlaholu polnic a trub zaznělo znamení k útoku a nepřátelští lehkooděnci zahájili boj. Brzy na to srazily se pluky stojící v prvních řadách¹⁷⁾ a urputně bojovaly v boji na dálku i zblízka. Na nepřátele, kteří měli své stanoviště dále, vrhali naši vojáci kameny z praků, vystřelovali šípy z luků a vrhali z pušek olověné koule a tímto způsobem útok zdržovali. Ty nepřátelské vojáky, kteří se na útoku přesto dostali do blízkosti, zraňovali nebo probodávali kopími, nebo pobíjeli dvojitými sekerami, mohutně se vzdýcky rozmáchnuvše. Ty, kteří se dostali do největší blízkosti, zahá-

něli klacky nebo pobíjeli meči a křivými šavlemi, nebo probodávali krátkými oštěpy a dykami. Nastalo strašlivé hromadné vraždění, při kterém na jedné i druhé straně-i mnoho našich vojáků totiž padlo - po klesnuvších vojácích se šlapalo a dupalo, a ti hrozně křičeli a nařikali. Posléze byli přivedeni do boje i vojáci z posledního šiku a vojáci tělesné stráže, a boj vzplanul znovu. Ve vhodnou chvíli zasáhly i zálohy a napadly nepřítele z boku, což uvedlo nepřátelský šik ve zmatek. Nepřítel se zmocnil strach a hleděli se spasit útekem. Ti pak, kteří neměli naděje utéct, vzdávali se a byli zajímáni. Kterí unikli smrti i zajetí, bloudí rozptýleni krajinou a hledají útočiště. Protože potom rozdělil obě bojující strany od sebe závoj noci a nebylo možno ještě lépe využít vítězství, bylo zatroubeno k ústupu a naše vítězné vojsko rozebralo si kořist a majetek nahlavu poražených nepřátel. A já jsem byl poslán, abych podal zprávu tvé vznešenosti o dosavadních úspěšně provedených podnicích.

Maršál: Neshromáždí však nepřítel znovu své rozptýlené sbory a nepokusí se opět o válečné štěstí?

Setník: Nemyslím. Jeho síla je zlomena, protože ztratil větší část svého vojska.

Ptolemaios: Jsi poslem dobrých zpráv a proto si zasloužíš dobrou odměnu. Přistup blíže! Vyznamenávám tě tímto zlatým řetězem (klade na jeho šíji zlatý řetěz).

V ý s t u p 10.

(Vstoupí plukovník)

Plukovník:¹⁸⁾ Nejšťastnější králi, přináším ti zprávu, že řada našich vítězství pokračuje. Města a hrady, do nichž se utekli poražení nepřátelé, obklíčili jsme svými vojsky, zřídili kolem nich obléhací stroje, dobývali je, dobyli a konečně obsadili, nebo spíše, zmocnili jsme se jich opět. Byla to totiž tvá města a tvé hrady, králi, ale byly obsazeny nepřítelem.

Ptolemaios: Jakým způsobem jste to provedli?

Plukovník: Použili jsme mnoho různých prostředků, protože obležení nepřátelé neopomenuli žádný způsob obrany. Před hradbami vybudovali sruby¹⁹⁾ a tyto ohradili kolovou hradbou. Zatímco naši vojáci přistavili k hradbám žebříky a vystupovali nahoru, shazovali do prostoru pod hradbami ostnaté železné kotvice a polévali útočící hořící smolou. Udělali i výpad a pokoušeli se nás, kteří jsme je obléhali, zahnat, ale my jsme jejich útok odrazili a porazili je, protože jsme měli přesilu. To trvalo tak dlouho, až se dostali zcela do úzkých, a když viděli, že nemohou doufat v žádnou pomoc, začali

vyjednávat o kapitulaci a žádali za příměří. To bylo uzavřeno na několik hodin a s obou stran byla dána rukojmí. Těm, kteří se podrobili tomu, co bylo sjednáno, byla umožněna kapitulace za čestných podmínek, ale ti, kteří kladli zatvrzele odpor, a my jsme museli vrhacími stroji rozmetat jejich hradby, nebo děly bořit brány, nebo tajnými podkopy a podzemními chodbami rozbíjet jejich bašty a konečně posílat vojáky, aby je zdolali prudkým útokem, byli zničeni ohněm i mečem, pobiti do jednoho a jejich majetek vyplněn. A tak, králi, tvoji vojáci dosáhli úplného vítězství, postavili vítězná znamení²⁰⁾ a nyní se vrací obtížení kořistí, jásajíce a plesající, a poručíš-li to, vstoupí do města v triumfálním průvodu. Neboť náš vrchní velitel, přeedatný Strategos si rozhodně toho zasloužil, aby mohl slavit triumf se vši slávou a nádherou.

Eratothenes: Všichni udatní, jichž statečnost zvláště vynikla, budou určitě oslaveni a za hrdinské skutky vyznamenáni. Podobně zranění budou vyléčeni, zajatci vykoupeni nebo vyměněni, aby se podle práva návratného²¹⁾ vrátili do svých domovů. Naproti tomu věrolomné podněcovatele neklidu, zrádce a odbojníky nutno potrestat, stejně jako zbabělí zběhové, kteří opustili své spolubojovníky, a přeběhlíci nesmí zůstat bez trestu.

Platon: Doporučoval bych, aby den tak veliké radosti nebyl znesvěcován popravami nebo jakýmkoli neradostnými činy. Vítěznému králi se sluší, aby byl milostivý.

Apollonios: Bylo by vhodnější, aby vojáci byli rozesláni do zimních táborů, aby si odpočinuli, nebo, je-li válka skončena, aby byli vyvázáni ze služby, zproštěni vojenské přísahy a odňaly se jim zbraně. Nechtě se každý vrátí ke své rodině a nechť všichni vidí, že je zase mír a radují se z toho. Vysloužili vojáci nechť jsou oslavováni a je jim zachována věčná památka. A kéž už konečně vymizí války, které jsou k potupě lidského pokolení a ke zkáze světa. Neboť nikde není nic tak posvátného a nedotknutelného, tak vznešeného, jistého, drahého nebo nesmírného, tak nepřemožitelného a nezdolného, co by válečné násilí nenarušovalo, neseslabovalo, nedrtilo, nepodkopávalo, nepošlapávalo, nepustošilo, nehubilo a neničilo.

Sokrates: Správě to připomínáš. Mír na celém světě by byl blahem pro celé lidské pokolení. Ve světě, kde by vládl mír, mohla by vzkvétat na všech stranách moudrost a zbožnost. A o to by se mohl pokusit i náš král ve svém království, když mír byl opět obnoven.

Ptolemaios: Tak se také i stane. Nuže, přistupme nyní nejdříve k slavnosti triumfu a potom k ustanovení toho, co slouží k upevnění míru.

(Odcházejí, zatímco delší dobu zaznívá triumfální hudba).

Poznámky k textu

1. Aristippos byl zakladatelem tzv. hedonistické filosofické školy kyrénské. Vycházel z filosofie Sokratovy, ale dospěl k názoru, že podstatou štěstí je rozkoš. Výrok zde citovaný je z Diogena Laertia, 2, 80.
2. Pokud se týče osob dialogu, nemůže být přirozeně o nějaké chronologii ani řeči. Komenský prostě vybral osoby žijící v zcela různých dobách, o nichž se domníval, že se k jeho účelu hodí, a předvádí je jako současníky. Ptolemaiem je míněn egyptský král Ptolemaios Filadelfos (vládl v letech 280 - 247 př. Kr.). Sokrates žil v letech 469-399, Platon 427-347, Eratosthenes z Kyrény, matematik, astronom a zakladatel vědeckého zeměpisu asi v letech 275-195, Apolloniem se zde míní Apollonios z Rhodu (asi 295-215), bibliotékař knihovny alexandrijské a autor eposu Argonautika. O nějakém ohledu na historická fakta nemůže být ve hře Komenského i jinak ani řeči. Je to umělé, zcela ahistorická koncepce, přihlížející jen k tomu, aby se žáci naučili co největšímu počtu slovíček. Proto na území Egypta a Syrie se setkáváme většinou s ustanoveními starořímskými, která jsou promíšena i řeckými, perskými, stejně jako i z doby Komenského.
3. Míní se zde bez pochyby Hieron I., tyran syrakusský, který vládl v letech 477 - 467 př. Kr. Byl to muž velmi vzdělaný, jenž hostíval na svém dvoře významné tehdejší řecké básníky Aischyla, Pindara, Simonida, Bakchilida a jiné. Výrok zde citovaný nelze přímo doložit. Soudím, že jde zde nejspíše asi o stručné shrnutí myšlenek o nevýhodách, které má život tyрана vůči životu soukromníků, jež klade Hieronovi do úst Xenofon v dialogu nadepsaném jeho jménem, podávajícím rozhovor Hieronův s básníkem Simonidem. Komenský znal asi spisek Xenofontův z latinského překladu a pro svou moralisující tendenci se mu zalíbil.
4. Výrok tento je poněkud obměněným citátem z Juvenala, Sat. 6, 223.
5. Nejvyšší úředníci dvora Ptolemaiova odpovídají přibližně nejvyšším hodnostářům středověké říše římské, jejíž zřízení si zde Komenský i jinak bere za vzor. Zde se jedná ovšem o skutečné dvorské úředníky, nikoli o čestné funkce, jako tomu bylo v středověké římské říši, kde např. funkce číšníka přináležela králi českému, stolníka falckraběti rýnskému, maršála vévodovi saskému atd.
6. Leuca (též Leuga), slovo pravděpodobně keltského původu (odtud franc. lieue) je galská míle, měřící 1 500 římských dvojkroků (passus = 1,48m).

7. *Orgyia* je řecká míra, představující délku mezi špičkami prstů obou rozpažených rukou (1,85 m).
8. V originále: *Principatus certos aut comitatus maiores et dynastias minores*. Termín comitatus je zde pojat v pozdějším středověkém významu jako hrabství nebo župa, výraz dynastia překládám jako okres. Termín *dynastia* v tomto významu se vyskytuje, pokud je mi známo, jediné u Komenského. Jinak toto slovo značí "moc", dále panovnický rod, ale nikdy určité území, na němž se moc uplatňuje. Výrazem *dynastes* bývali v římské době označováni vládci menších odvislých zemí v Asii, jimž nepříslušel titul královský. Podobně o něco dále výraz satrapia, který je položen jako synonymum výrazu "*districtus*", překládám slovem "místodržitelství". Jde zde o výraz perský, jímž se označovaly provincie perské říše. Je vidět, že Komenský nakládá s těmito termíny velmi libovolně a jde mu zřejmě jen o to, aby zachytil zde co největší počet významů, často bez ohledu na jejich skutečný nebo právní význam.
9. I zde platí to, co bylo řečeno na konci pozn. 8. V originále čteme: *tributum, census, vectigal, capitatio*. Ve svém výkladu dává jím Komenský však jiný význam, než běžně mají. Tributum byla ve starém Římě přímá mimořádná daň, vybíraná zejména k účelům válečným, resp. poplatek, který byl vybírán od podmaněných zemí, census znamená odhad majetku, podle něhož byla pak stanovena výše vzpomenuté mimořádné daně, vectigal znamená nepřímou daň nebo nájem placený za oprávnění vybírat určitý státní důchod. (např. cla, mýta, přístavní poplatky apod.).
10. Kyklopové podle líčení Homérova (*Odysseia* 9, 112-115) žili úplně barbaricky a neměli žádného společenského zřízení ani zákonů.
11. Harpyje byli loupeživí ptáci s dívčí tvář, kteří sužovali thráckého krále Finea, jemuž uchvacovali jídla, která se chystal požívat. Vysvobodili ho od nich Argonauti, kteří je zahnali na ostrovy Strofady, kde se s nimi později setkal Aeneas na cestě od Tróje do Itálie a zažil s nimi napínavé dobrodružství (*Vergilius, Aeneis* 3, 210 - 257).
12. Jména vysokých důstojníků označují zde již jejich funkce. *Stratégos* je řecký termín, znamenající vojevůdce, *Hipparchos* je tolik, jako velitel jízdy. Snad měl zde Komenský na mysli římskou hodnost "*magister equitum*", což byl pobočník a zástupce diktátora a vrchní velitel jízdy. Zde uváděný latinský termín "*campiductor*" odpovídá německému vojenskému termínu *Feldzeugmeister*.
13. Tímto básníkem je *Silius Italicus*, citát je z jeho eposu *Punica* 11, 593n.

14. V originále fetialis. Fetialové byl prastarý římský dvacetičlenný kněžský sbor, založený, nebo spíše převzatý od starších obyvatel střední Itálie králem Numou Pompiliem nebo Ankem Martiem. Původ jejich pojmenování je nejasný, jejich činnost se zaměřovala na vyřizování mezinárodních záležitostí, jako uzavírání smluv, míru, příměří a vypovídání války. Byl to úřad typicky římský a máme zde nový doklad, jak Komenský si libovolně počíná, když dává vystupovat fetialovi ve vojsku syrském!

15. Libovolenost Komenského v užívání a interpretaci jednotlivých termínů jeví se ještě výrazněji v části pojednávající o vojsku a vedení války, kde často směšuje uspořádání římské a uspořádáním své doby a nadto vůbec nepřihlíží ani k tomu, že v jeho textu jde o srážku vojska egyptského se syrským, kde uspořádání vojska, vojenské hodnosti, výzbroj a vojenská taktika byla zcela jiná. Např. velitele oddílu, čítajícího 1 000 mužů, nazývá tribuny vojenskými, ačkoliv by byl učinil jistě lépe, kdyby je podle vojenské organizace římské, která zde převládá, nazýval legáty, což byli velitelé legie, základní jednotky římského vojska. Tribuni byli v římské době královské veliteli vojska jednotlivých tribunů (římské obyvatelstvo bylo tehdy rozděleno na tři tribus), později to byli důstojníci v legii, počtem šest, podřízení legátovi. Vzhledem k smyslu překládám zde výraz "tribunus" slovem "plukovník". Podobných změteností nalézáme v dalším líčení, jak uspořádání vojska, tak způsobu boje, celou řadu.

16. Propertius 4, 6, 51 - 52.

17. Zde platí totéž, co bylo řečeno v pozn. 15. Obratem "pluky postavené do první řady" překládám výraz originálu "legiones primipilorum". Primus pilus byl manipul určité legie, postavený do první řady. Podobně i řada dalších výrazů je nepřesných, např. subcenturiati, což zde nutno podle kontextu překládat "zálohy", ačkoli výraz subcenturio znamená zástupce setníkova, tedy asi tolik jako poručíka. I výčet zbraní poskytuje nejpestřejší směsici zbraní římských, řeckých, perských i doby Komenského. Jediným účelem i zde bylo naučit žáky co největšímu počtu slovíček bez ohledu na historičnost podávaného líčení.

18. V originále tribunus militiae. Viz pozn. 15.

19. V prostoru před hradbami města byly stavěny sruby, bašty nebo pevnůstky, které měly zadržet nepřítele na postupu k hradbám.

20. Vítězné znamení (tropaeum od řec. tropaion, odvozené od trepo, t.j. obracím) bývalo stavěno na místě, kde vojáci obrátili nepřítele na útěk. Původně to byl kůl, na němž byla zavěšena zbroj, odňatá nepřítelům. Později místo toho stavěli Římané kamenné nebo kovové pomníky.

Právo návratné (ius postliminii, t.j. návratu do dřívějšího právního stavu) bylo ustanovení římského práva, že občan, který byl zajat od nepřátel a tím se stal vlastně otrokem, byl po svém návratu ze zajetí automaticky restituován ve své bývalé právní postavení občana. Že Komenský zde zase zcela klidně dává platit římské právo na území říše Ptolemaiovy, t.j. v Egyptě, nás již nemůže překvapit.

